

Morfologiškai sudėtingų būdvardžių su neigiamuoju priešdėliu vertimo problemos

Artūras Ratkus

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
Institute for Literary, Cultural and Translation Studies
Faculty of Philology
Vilnius University
arturas.ratkus@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0001-6863-9335>

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos morfologiškai sudėtingų žodžių supratimo ir vertimo problemos. Neretai anglų kalbos būdvardžiai su neigimo priesaga turi savitą reikšmę, kurios negalima prognozuoti vadovaujantis žodžio morfologinės struktūros analize. Vienas tokių sudėtingų atvejų – būdvardis *incapable* ‚negalintis, negebantis; neįmanomas, netinkamas‘. Straipsnyje argumentuojama, kad šis būdvardis turi savitą reikšmyną ir vartoseną, kuri nepriklauso nuo teigiamosios formos *capable* ‚gebantis, gabus‘ ir nesusijusi su būdvardžiu *able* ‚galintis, gebantis‘. Pateikiami specifinės būdvardžio *incapable* vartosenos įrodymai, kuomet išryškėja jo reikšmė ‚netinkamas‘, neužfiksuota daugelyje žodynų.

Pagrindiniai žodžiai: žodžių daryba, derivacija, neigimo priešdėlis, vertimas, reikšmė, dviprasmybė

Morphologically Complex Adjectives with a Negative Prefix: Translation Problems

Abstract. The article addresses problems of understanding and translation of morphologically complex words. It is not unusual for English adjectives with a negative prefix to have unexpected meanings that cannot be predicted based on examining the adjectives' morphological structure. One such complex example is the adjective *incapable*. It is argued that this adjective has a peculiar set of meanings and uses that are independent of the positive form *capable* and unrelated to the adjective *able*. The article adduces evidence of specific uses of *incapable*, in which it showcases the meaning of 'unfit for, unsuitable' – not documented in most dictionaries.

Keywords: word building, derivation, negative prefix, translation, meaning, ambiguity

1. Įžanga

Pasaulyje garsios kalbininkės Edith Moravcsik (2013) kalbų tipologijai skirtoje monografijoje nagrinėjamas platus spektras pasaulio kalboms būdingų problemų, įskaitant sintaksės ir morfologijos tipologiją. Trečiasis monografijos skyrius, skirtas sintaksės klausimams, pavadintas *Assembling words: Syntactic typology* („Žodžių sudėjimas (kartu): sintaksės tipologija“) apeliuojant į tai, kad tipinę sintaksinę struktūrą ar sakinių sudaro du ar daugiau sekoje einančių ir tam tikra tvarka išdėstytų žodžių, saistomų įvairių sintaksinių ryšių ir jungimo būdų. Trečiasis monografijos skyrius, skirtas morfologijos tipologijos klausimams, pavadintas *Disassembling words: Morphological typology*. Nekvestionuodamas originalo turinio ir norėdamas nenuklysti nuo originalo formuluotės vertėjas turėtų šį pavadinimą išversti taip: „Žodžių slėpimas: morfologijos tipologija“. Vis dėlto atidus vertėjas pastebės, kad šių skyrių pavadinimuose norėta supriešinti dvi kalbos funkcionavimo analizei svarbias sąvokas –jungimą ir skaidymą – o daiktavardis *disassembling* ‚slėpimas, maskavimas‘ – platesniojo knygos turinio prasmės neatitinkanti sąvoka. Klaidingai įvertinusi suvokiamąjį veiksmažodžių *assemble* ir *disassemble* santykį ir vadovaudamasi prielaida, kad veiksmažodis *disassemble* yra tiesiog neigiamoji *assemble* forma, monografijos autorė veiksmažodžiui *disassemble* priskyrė neigiamąjį veiksmažodžio *disassemble* reikšmę (< *dis-* ‚iš-, nu-‘ + *assemble* ‚surinkti, sudėti‘). Ši klaida liko nepastebėta net ir akylųjų leidyklos teksto redaktorių.

Šiame straipsnyje nagrinėjamos anglų kalbos morfologiškai sudėtingų darinių suvokimo ir vertimo į lietuvių kalbą problemos ypatingą dėmesį skiriant būdvardžių formoms su neigiamuoju priešdėliu ir galūne *-able*.

2. Derivatų ir jų reikšmė

Derivacijos priemonėmis išgauti vediniai – derivatai – iš pažiūros nesudaro suvokimo problemos, nes jų reikšmę nusako jų morfologinių komponentų reikšmių suma. Pavyzdžiui, anglų k. būdvardis *inorganic* ‚neorganinis‘, sudarytas iš neigimo priešdėlio *in-* ‚ne‘ ir būdvardžio *organic* ‚organinis‘, turi nuspėjamą savo pagrindinių komponentų sumos reikšmę. Būdvardis *edible* ‚valgomas‘, pridėjus neigimo priešdėlį *in-*, virsta būdvardžiu *inedible* ‚nevalgomas‘, turinčiu savo pamatiniam žodžiui priešingą reikšmę. Vis dėlto toks akivaizdus derivacijos principas, leidžiantis tiksliai prognozuoti derivatų reikšmę, stebimas tik elementariausiais atvejais.

Egzistuoja nemažai derivatų pavyzdžių, kurių reikšmę sunku nuspėjamai susieti su pamatinio žodžio reikšme. Pavyzdžiui, būdvardis *inflammable* nėra neigiamoji *flammable* ‚degus‘ forma, nes reiškia ‚labai degus‘. Pridėję *in-* prie būdvardžio *valuable* ‚vertingas‘, gausime būdvardį *invaluable*, reiškiantį ne ‚nevertingas, bevertis‘, bet ‚itin vertingas, neįkainojamas‘. Būdvardžio *sensible* ‚protingas, blaivus, praktiškas‘ iš pažiūros neigiamoji

forma *insensible* ne paneigia pamatinio žodžio reikšmės, o reiškia ‚be sąmonės, nesuvokiantis, nežymus‘. Būdvardžio *famous* ‚garsus, žymus‘ iš pažiūros neigiamoji forma *infamous* nereiškia ‚negarsus, nežymus‘, bet priešingai, reiškia ‚liūdnei pagarsėjęs, blogos reputacijos‘. Tokių porų – išties nemažai.

Kaip jau minėta, šie formantą *in-* turintys būdvardžiai yra ne tikrieji, o greičiau suvokiamieji derivatai. Nagrinėjamų porų reikšmių skirtumai aiškintini tuo, kad tiek patys pamatiniai žodžiai, tiek jų suvokiamieji derivatai yra skoliniai iš lotynų ir (senosios) prancūzų kalbų, pasiskolinti konkrečia reikšme, arba tokie, kurių reikšmės kito anglų kalbos istorijos eigoje. Kitaip tariant, tai nėra produktyvūs šių dienų anglų kalbos vediniai. Atskirais atvejais tokių skolinių specifine reikšme galima įsitikinti palyginus juos su giminingais žodžiais. Pavyzdžiui, būdvardis *inflammable* ‚labai degus‘ giminingas veiksmažodžiui *inflamm* ‚uždegti, įsiliepsnoti‘ ir daiktavardžiui *inflammation* ‚uždegimas‘. Sugretinant šiuos giminingus anglų k. skolinius ir jų reikšmes galima pagrįstai atmesti prielaidą, kad juose randamas dėmuo *in-* yra neigimo morfema. Tai, kad anglų k. neigimo priešdėlis *in-* savo forma atitinka būdvardžio *inflammable* formantą *in-* (< lot. *in-* ‚į‘) – tiesiog sutapimas. Tokiais atvejais, kaip ir veiksmažodžio *dissemble* atveju, bandymas vadovautis žodžio morfologinės struktūros vertinimo intencija neišsitikinus užfiksuotomis šių žodžių reikšmėmis gali nuvesti vertėją klaidingu keliu.

Net ir tais atvejais, kai žodžių poras nusako ganėtinai taisyklingas derivacijos santykis, neįmanoma visiškai nuspėti to, kiek ir kokios reikšmės ar poreikšmiai nusakys naujus vedinius.

1 lentelėje pateikiamos trijų būdvardžių ir jų neigiamųjų derivatų reikšmės iš Oksfordo mokomojo žodyno *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (OALD). Prie būdvardžio *credible* ‚tikėtinas, patikimas‘ pridėjus neigimo priešdėlį *in-* tik ši – t. y. pirmoji – jo reikšmė atsispindi neigiamajoje jo formoje ‚neįtikėtinas, neįtikimas‘. Antroji teigiamosios būdvardžio formos reikšmė ‚priimtinas, tinkamas‘ neišlieka neigiamajoje būdvardžio formoje. Tuo pat metu neigiamoji forma *incredible* įgyja naujas (antrąją ir trečiąją) reikšmes ‚nuostabus, nepaprastas, milžiniškas‘, kurių neturi teigiamoji forma.

OALD žodyne nurodomos trys būdvardžio *holy* ‚šventas‘ ir trys jo neigiamosios formos *unholy* reikšmės. Vis dėlto tik antroji teigiamosios formos *holy* reikšmė išlieka neigiamajo derivato reikšmių inventoriuje: *unholy* ‚bedieviškas, nedoras‘. Neigiamajo derivato pirmoji ‚žalingas, pavojingas, smerktinas‘ ir trečioji ‚beprotiškas, velniškas‘ reikšmės būdingos tik neigiamajai būdvardžio formai.

Būdvardžio *clean* ‚švarus‘ ir jo neigiamajo derivato *unclean* ‚nešvarus‘ reikšmių palyginimas nedviprasmiškai parodo nesimetrišką šių būdvardžių reikšmių pasiskirstymą: iš trylikos OALD žodyne užfiksuotų pamatinės formos *clean* reikšmių derivacijoje išlieka tik viena, pirmoji reikšmė, įgijusi formaliosios kalbos atspalvį. Derivato *unclean* antroji reikšmė ‚nešvarus, blogas, bjaurus‘ – tik neigiamajai formai būdinga reikšmė, neturinti tikslaus teigiamajo atitiktens pamatiniame žodyje.

1 lentelė. Būdvardžių poros ir jų reikšmės

<p>credible</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. that can be believed or trusted 2. that can be accepted, because it seems possible that it could be successful 	<p>incredible</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. impossible or very difficult to believe 2. extremely good 3. extremely large
<p>holy</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. connected with God or a particular religion 2. good in a moral and religious way 3. used to emphasize that you are surprised, afraid, etc. 	<p>unholy</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. dangerous; likely to be harmful 2. not respecting the laws of a religion 3. (<i>informal</i>) used to emphasize how bad something is
<p>clean</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. not dirty 2. having a clean appearance and living in clean conditions 3. free from harmful or unpleasant substances 4. with nothing written on it 5. not offensive or referring to sex; not doing anything that is considered bad or wrong 6. not showing or having any record of doing something that is against the law 7. (<i>informal</i>) not owning or carrying anything illegal such as drugs or weapons 8. (<i>informal</i>) not having taken drugs or alcohol 9. played or done in a fair way and within the rules 10. having a smooth edge, surface or shape; simple and regular 11. done with skill and in an accurate way 12. with no changes or mistakes in it 13. tasting, smelling or looking pleasant and fresh 	<p>unclean</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. (<i>formal</i>) dirty and therefore likely to cause disease 2. considered to be bad, immoral or not pure in a religious way, and therefore not to be touched, eaten, etc.

Iš čia nagrinėjamų pavyzdžių matyti, kad derivacijoje pamatinio žodžio ir vedinio reikšmių ir poreikšmių inventoriai nesutampa, o derivacinių morfemų naudojimas žodžių daryboje savaime nereiškia, kad tokiomis priemonėmis sukurti žodžiai perims visas ar net didžiąją dalį pamatinio žodžio reikšmių. Be to, derivacijos priemonėmis išgauti vediniai gali neprognozuojamai įgyti naujų reikšmių ir poreikšmių. Būtent todėl OALD ir kituose anglų kalbos žodynuose vediniai, sudaryti panaudojant neigimo (ar kitas) derivacines morfemas, pateikiami atskirais antraštiniais žodžiais nepaisant derivacinių morfemų produktyvumo ar iš pažiūros taisyklingo pamatinio žodžio ir vedinio

darybos santykio. Šie pavyzdžiai neabejotinai patvirtina ir morfologijos teorinėje literatūroje (pavyzdžiui, Haspelmath ir Sims 2010: 93–94) suformuluotus apibendrinimus dėl derivatų nenuspėjamų savybių, lemiančių tai, kad derivacijos priemonėmis išgautas žodis laikytinas ne savo pamatinio žodžio variantu, o visiškai nauju žodžiu, turinčiu savitą reikšmyną ir vartoseną.

Šios aplinkybės, be abejonės, reikšmingos vertėjams, ieškantiems verčiamojo žodžio morfologiškai sudėtingo atitiktens vertimo kalboje ar bandantiems įvertinti ir vertime teisingai perteikti morfologiškai sudėtingo originalo kalbos žodžio reikšmę.

3. Būdvardžio *incapable* reikšmė ir vertimas

3.1. Vertimo požiūriu ypač įdomus anglų kalbos būdvardis *incapable*. Tai – morfologiškai sudėtingas žodis, turintis ne tik neigimo priešdėlį, bet ir morfologiškai probleminių kamieną. *Didžiajame anglų kalbų žodyne* (Piesarskas 2010: 457) pateikiamos trys šio būdvardžio reikšmės:

1. nesugebantis, negalintis (*ko daryti; of*)
~ *of telling a lie* nemokantis meluoti;
actions ~ incapable of justification, veiksmai, kurių negalima pateisinti
2. silpnas, bejėgis; kvailas
3. *teis.* neveiksnius, neteisnius (*t. p. legally* ~)
◇ **drunk and** ~ *teis.* girtas ir negalintis tinkamai elgtis

Šios reikšmės ir jų poreikšmiai apima daugelį kontekstų, kuriuose būdvardis *incapable* tiesiogiai ar netiesiogiai nusako gyvos būtybės (ypač žmogaus, asmens) reikšmę turintį pažymimajį žodį. Ši vartosena iliustruojama (1) – (5) pavyzdžiuose iš OALD žodyno.

- (1) **Incapable of speech**
Negebantis/negalintis kalbėti
- (2) *The children seem to be totally incapable of working by themselves.*
Atrodo, kad vaikai visiškai nepajėgūs dirbti savarankiškai
- (3) *He was found lying in the road, drunk and incapable.*
Jis buvo surastas gulintis ant kelio, girtas ir nusilpęs/neveiksnius.
- (4) *If people keep telling you you're incapable, you begin to lose confidence in yourself.*
Jei žmonės nuolat tvirtina, kad tu negabus, pradedi prarasti pasitikėjimą savimi.
- (5) *This type of arrangement remains valid even if you become mentally incapable.*
Šis susitarimas galios, net jei tapsi protiškai neveiksniu.

Vis dėlto, nė viena žodyne pateikiamų reikšmių neatitinka šio būdvardžio reikšmės tokiuose sakiniuose kaip (6),¹ kuriame būdvardis *incapable* nusako negyvo objekto reikšmę turintį pažymimąjį žodį.

- (6) *The alterations had rendered the premises **incapable** of beneficial occupation as an office and accordingly the premises were to be rated as a “building undergoing reconstruction”.*

3.2. Norint teisingai įvertinti būdvardžio *incapable* reikšmę tokiuose kontekstuose kaip (6), būtina suprasti jo morfolginę struktūrą ir leksinius ryšius su kitais anglų kalbos žodžiais.

Kaip jau minėta, būdvardyje *incapable* iš pažiūros išskiriamas neigimo priešdėlis *in-* ir būdvardžio kamienas *capable* ‚galintis, pajėgus, gabus, veiksnus‘. Papildomą paminėvą lemia tai, kad *incapable* ir *capable* galūnė savo forma sutampa su modaliniu būdvardžiu *able* ‚galintis, gabus‘. Vis dėlto, tai – tik sutapimas, nes būdvardis *able* [ˈeɪbəl] ir galūnė *-able* [əbl] nėra genetiškai susiję. Būdvardis *able* yra XIV a. anglų k. skolinys iš senosios prancūzų kalbos, turėjęs reikšmę ‚pakankamai pajėgus/galingas‘ (Hoad 1996: 2). Šio žodžio ištakos siekia lotynų k. būdvardį *habilis* ‚lengvai laikomas/valdomas‘, išvestą iš veiksmazodžio *habere* ‚turėti‘.

Būdvardžio (*in*)*capable* galūnė *-able* kilusi iš (senosios) prancūzų k. priesagos *-able* ir lotynų k. *-(ā)bilis*, naudojamos būdvardžių daryboje šią priesagą prijungiant prie veiksmazodžio kamieno: plg. lot. *capere* ‚imti, griebti‘ – *capābilis* ‚imlus, suvokiantis, protingas‘ ir pan. (Hoad 1996: 2).

Iš to, kad anglų k. būdvardis *able* ir galūnė *-able* nėra etimologiškai susiję, išplaukia, kad būdvardis (*in*)*capable* nėra būdvardžiu *able* paremtas šių dienų anglų kalbos vedinys (**incap-* + *-able*). Todėl (*in*)*capable* reikšmės negalima aiškinti apeliuojant į būdvardį *able* ir jo reikšmę. Nepaisant to, kad daugelis dažniausiai vartojamų *-able* būdvardžių pasiskolinti prieš kelis šimtmečius, šių dienų anglų kalbos būdvardžiai su galūne *-able* sudaro mišrią žodžių grupę (Marchand 1969: 229–232; Miller 2012a: 181–182; Miller 2012b), į kurią įeina ir nemažai nesenų *-able* vedinių, atsiradusių per pastaruosius šimtą metų: *flyable* ‚skraidytinas‘, *grillable* ‚keptinas grilyje‘, *zeroable* ‚grąžinamas į pradinę būseną (ties nuliu), anuliuojamas‘ ir kt. Lotyniškos kilmės priesaginiams anglų kalbos vediniams skirtoje specialioje studijoje G. Miller (2012b: 230) konstatuoja, kad produktyvūs galūnę *-able* turintys šių dienų anglų kalbos derivatai turi kitokias savybes negu senieji *-able* skoliniai. Būtent toks yra ir nagrinėjamas būdvardis *incapable*, pasiskolintas iš prancūzų ir lotynų kalbų. Šiaip ar taip, neabejotina, kad *-able* būdvardžių priesagos produktyvumui šių dienų anglų kalboje turi įtakos ne

¹ Šaltinis: <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2015-0069-judgment.pdf> (žiūrėta 2020 m. spalio 12 d.)

genetinis, bet suvokiamasis jų ryšys su būdvardžiu *able*, aktyvuojantis analogijos ir realizės psichologinius mechanizmus.

Būtent dėl šių veiksmių vertėjas, nesuradęs tinkamo *incapable* vertimo žodyne, gali klaidingai įvertinti jo reikšmę bandydamas netinkamai jį susieti su jo teigiamąja forma *capable* ir būdvardžiu *able*. Kaip jau minėta, net ir šių dienų anglų kalbos neigiamieji derivatai gali reikšmingai skirtis nuo savo pamatinių formų. Kadangi būdvardis *incapable* šia forma pasiskolintas iš prancūzų ir lotynų kalbų dar XVI amžiuje (OED), jis nelaikytinas šių dienų anglų kalbos neigiamuoju derivatu nuo *capable*. Tai yra skolinys, turintis savitą reikšmyną ir vartoseną, iš dalies paveldėtą iš prancūzų ir lotynų kalbų ir iš dalies kitusią per pastaruosius kelis anglų kalbos raidos šimtmečius.

3.3. Kaip nurodoma literatūroje (Hoad 1996: 2; Miller 2012b: 226ff.), daugelio naujų darinių su priesaga *-able* reikšmė – neveikiamosios rūšies, nors nemažai senųjų skolinių turi veikiamosios rūšies reikšmę (*agreeable* ‚malonus‘, *comfortable* ‚patogus‘, *durable* ‚patvarus, ilgalaikis‘, *suitable* ‚tinkamas‘). Būdvardžio *incapable* reikšmei turi įtakos ne tik jį supantis leksinis kontekstas, bet ir jo sintaksinė funkcija. Priklausomai nuo pažymimojo žodžio ir kitų predikatiškai vartojamo būdvardžio *incapable* argumentų reikšmės, jis dažnai verčiamas ne vienu konkrečiu žodžiu, bet net ir į platesnį būdvardžio pavartojimo kontekstą apeliuojančiu atitikmeniu.

- (7) *Hand-held devices, limited by design solely to the detection of metal objects and **incapable** of distinguishing between mines and other metal objects, are not considered to be specially designed for the detection of items controlled by ML4.a.*
Nešiojamieji prietaisai, kurie suprojektuoti tik metalo aptikimui, tačiau **neatskiriantys** minų nuo kitų metalinių objektų, nelaikomi specialiai sukurtais pagal ML4 a punktą kontroliuojamiems gaminiam aptikti.
- (8) *The current air traffic control infrastructure will probably be **incapable** of meeting the new challenges relating to the sustainable development of European air transport.*
Akivaizdu, kad nepakeitus dabartinės oro eismo valdymo sistemos techninės infrastruktūros, įveikti naujų iššylančių tvaraus Europos oro susisiekiimo vystymo problemų tikriausiai **nepavyks**.
- (9) *The crisis has highlighted the fact that market mechanisms alone are **incapable** of ensuring that all citizens will enjoy universal access to these rights.*
Krizė akivaizdžiai parodė, kad vien tik rinkos mechanizmais **neįmanoma** užtikrinti, kad visi piliečiai galės naudotis šiomis teisėmis.
- (10) *[...] ensuring that all essential parts of the firearm have been rendered permanently inoperable and **incapable** of removal, replacement or modification that would permit the firearm to be reactivated in any way.*

[...] užtikrinant, kad visos pagrindinės šaunamojo ginklo dalys taptų negrįžtamai nebenaudojamos ir jų **nebūtų įmanoma** išimti, pakeisti arba modifikuoti taip, kad šaunamąjį ginklą vėl būtų galima naudoti pagal paskirtį.

Šiuose pavyzdžiuose iliustruojami oficialiojoje ES teisės dokumentų talpykloje EUR-Lex aptinkami būdvardžio *incapable* pavyzdžiai ir jų vertimai.² (7) pavyzdyje prielinksnine fraze išplėstas predikatinis būdvardis *incapable* verčiamas vienu žodžiu – veiksmazodžiu *neatskiriantys*. (8) pavyzdyje vykdoma didesnė sakinio perifrazė. Nors būdvardį *incapable* verčiant veiksmazodžiu ‚nepavyks‘ sėkmingai perteikiama bendroji originalo prasmė, prarandama mintis, kad negebėjimas įveikti naujus iššūkius susijęs su pamatinėmis oro eismo valdymo sistemos techninės infrastruktūros savybėmis. Verčiant būdvardį (9) ir (10) pavyzdžiuose originalo veikiamosios rūšies konstrukcija pakeičiama konversinėmis (neveikiamosios rūšies) formomis vertime. Vis dėlto, nepaisant egzistuojančių vertimo metodų įvairovės, tokiomis priemonėmis neįmanoma aprėpti visų būdvardžio *incapable* reikšmių.

3.4. Kaip jau minėta, būdvardis *incapable* yra ne vien modalinis žodis, nusakantis gyvos būtybės reikšmę turintį pažymimąjį žodį, bet ir negyvo objekto reikšmę turintį žodį. Skaitytojo patogumui (11) pavyzdyje atkartojama aktualioji (6) pavyzdžio dalis.

- (11) *The alterations had rendered the premises **incapable** of beneficial occupation as an office*
 [...]

Šie pertvarkymai pavertė patalpas **netinkamomis** naudoti pagal paskirtį kaip biurą
 [...]

Šiame pavyzdyje antriniu predikatu einantis būdvardis *incapable* nusako pažymimojo žodžio *premises* ‚patalpos‘ neatskiriamas, esmines fizines savybe. Ši būdvardžio reikšmė užfiksuota autoritetingajame „Oksfordo anglų kalbos žodyne“ (OED). Greta kitų *incapable* reikšmių ir poreikšmių čia nurodomos dvi šios *incapable* vartosenos aiškinimui aktualios giminingos reikšmės:

3. **Of such a nature, or in such a condition, as not to allow or admit of; not admitting or susceptible of. Const. *of*; also formerly with *infinitive*.**
 [Tokios prigimties, arba tokioje būklėje, kad neleidžia arba netoleruoja; neprileidžiantis arba nepriimantis/neigalintis. Konstrukcijoje su *of*; taip pat anksčiau su *bendratimi*.]
4. a. **Not having the capacity, power, or fitness for a specified function, action, etc.; unable. Const. *of*; also formerly with *infinitive*.**
 [Neturintis gebėjimo, pajėgumo ar tinkamumo įvardijamai funkcijai, veiksmui ir t. t.; negalintis. Konstrukcijoje su *of*; taip pat anksčiau su *bendratimi*.]

² Pavyzdžiai ir vertimai cituojami naudojantis vertimų paieškos sistema *Linguee*: <https://www.linguee.com>.

Po 4a reikšmės apibrėžtimi OED žodyne papildomai patikslinamos ir būdvardžio *incapable* vartosenos aplinkybės:

With verbal nouns, or infinitives, equivalent to ‘that cannot’ with an infinitive active; e.g. *incapable of aspiration*, or *incapable of aspiring* = ‘that cannot aspire’.
[Su veiksmazodiniais daiktavardžiais arba bendratimis, atitinkantis ‘kuris negali(mas)’ su veikiamąja bendratimi; pvz.: *negebantis iš/įkvėpimo* arba *negebantis iš/įkvėpavimo* = kuris negali iš/įkvėpti.]³

Šis *incapable* vartosenos patikslinimas nepalieka abejonių dėl to, kad (11) pavyzdyje būdvardis *incapable* vartojamas būtent 4a reikšmėje užfiksuota ‚netinkamumo‘ reikšme. Iš OED žodyne pateikiamų ankstyviausių šios reikšmės paliudijimų, siekiančių 1616 metus, aiškėja, kad tai yra ne nauja ar spontaniškai susiformavusi nagrinėjamo būdvardžio reikšmė, bet pripažinta, nusistovėjusi reikšmė, egzistuojanti jau kelis šimtmečius. Svarbu pažymėti ir tai, kad nors ši būdvardžio reikšmė ir vartoseną neatsispindi net ir geriausiuose mokomuosiuose („Advanced Learner’s“) žodynuose, ji dažnai pasitaiko draudimo, teisi-niuose, techniniuose ir kituose kontekstuose, iliustruojamuose (12) – (20) pavyzdžiuose.

- (12) *A disabled vehicle is one which cannot reasonably be driven due to mechanical failure or dangerous components, or even **incapable** of use in the reasoned opinion of the recovery operator.*

Neįgaliojo transporto priemonė yra tokia, kurios neįmanoma prideramai vairuoti dėl mechaninio gedimo ar nesaugių komponentų, arba ji **netinkama** naudoti [vadovaujantis] pagrįsta evakuotojo nuomone⁴

- (13) *If a motor vehicle is destroyed or is rendered **incapable** of use, the owner shall report this within 14 days to the registering authority.*

Jei motorinė transporto priemonė sunaikinama ar tampa **nebetinkama** naudoti, jos savininkas privalo pranešti apie tai priemonę registravusiai institucijai per 14 dienų.⁵

- (14) *This makes the Speedgrader app completely **incapable** of use for assessing things like document formatting.*

Tai paverčia Speedgrader aplikaciją visiškai **netinkama** naudoti tokių dalykų kaip dokumentų formatavimas vertinimui.⁶

³ Siekiant tikslumo čia pateikiami pažodiniai pavyzdžių vertimai. Bendrinėje lietuvių kalboje abi šios frazės būtų verčiamos ‚negalintis/negebantis iš/įkvėpti‘.

⁴ Šaltinis: https://www.retailmotorlaw.co.uk/index.php?option=com_content&view=article&id=174:when-is-a-vehicle-disabled-and-why-does-it-matter&catid=34:our-company&Itemid=78 (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

⁵ Šaltinis: <https://www.livemint.com/money/personal-finance/insurers-must-ensure-rc-is-cancelled-in-case-of-total-loss-of-vehicle-1564902504454.html> (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

⁶ Šaltinis: <https://community.canvaslms.com/t5/Question-Forum/Canvas-DocViewer-Arbitrarily-Changes-Fonts-and-Formatting/td-p/165219> (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

- (15) *The amount of levy payable on a space in either a public or private car park will be reduced by the same proportion of the days during which the space was **incapable** of use, was exempt, or did not exist in a calendar year.*
Mokesčio, sumokamo už vietą viešoje ar privačioje automobilių aikštelėje, dydis bus sumažintas būtent tokia dalimi, kiek buvo dienų, kurių metu vieta buvo **negalima/netinkama** naudoti, ar už ją buvo atleidžiama nuo mokesčio, ar ji neegzistavo per kalendorinius metus.⁷
- (16) *When beer has become sour or damaged, so as to be **incapable** of use as such, a brewer may remove the same from his brewery without payment of tax.*
Kai alus surūgo ar taip sugedo, kad yra **netinkamas** vartoti pagal paskirtį, aludaris gali pašalinti jį iš savo daryklos nemokėdamas mokesčio.⁸
- (17) *The tenant was entitled to the full costs of the asbestos remedial works and the costs of alternative warehouse accommodation whilst the premises were **incapable** of use.*
Nuomininkas turėjo teisę į visas asbesto pašalinimo darbų išlaidas, taip pat ir kitos sandėlio vietos suradimo išlaidas, kol patalpos buvo **netinkamos** naudoti.⁹
- (18) *THAT the said Commissioner has represented that the said portion of said highway is not required for the use of the public and is **incapable** of use by the public.*
Kad Įgaliotinis tvirtino, jog minėtosios automagistralės dalis nėra būtina visuomenės poreikiams ir yra **netinkama** naudoti visuomenei.¹⁰
- (19) *A computer chip that corrupts the hard drive, or a laptop screen that goes dark, render those products **incapable** of use by any consumer.*
Jei kompiuterio mikroschema sugadina kietąjį diską, arba nešiojamo kompiuterio ekranas užgesa, tai padaro šiuos įrenginius **netinkamai** naudoti visiems vartotojams.¹¹
- (20) *Other types of car top carriers [...] are operational from the rear of the vehicle and thus are **incapable** of use by an unaccompanied invalid who must stow his wheelchair and then make his way to the operator's seat of the automobile.*
Kitų tipų automobilio stogo bagažinės valdomos iš transporto priemonės galo ir todėl yra **netinkamos** naudoti neįgaliajam be palydos, kuriam būtina palikti savo neįgaliojo vežimėlį ir nusigauti į automobilio valdomąjį kėslą.¹²

⁷ Šaltinis: <https://www.sro.vic.gov.au/forms/congestion-levy-concession-claim-form> (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

⁸ Šaltinis: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26/5053> (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

⁹ Šaltinis: <https://www.maitlandchambers.com/information/recent-cases/1-first-tower-trustees-ltd-2-intertrust-trustees-ltd-v-cds-superstores-international-ltd-2017> (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

¹⁰ Šaltinis: https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/oic/arc_oic/0140_1951 (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

¹¹ Šaltinis: <https://www.courthousenews.com/ninth-circuit-sides-with-mars-in-slave-labor-dispute/> (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

¹² Šaltinis: <https://www.freepatentsonline.com/4272218.html> (žiūrėta 2020 m. spalio 29 d.)

Šiuose pavyzdžiuose iliustruojama būdvardžio *incapable* predikatinė vartosena, išplėsta prielinksnine fraze *of use* ‚(pa)naudojimui, vartojimui; (pa)naudoti, vartoti‘ su veiksmazodiniu daiktavardžiu *use* ‚naudojimas‘. Visais atvejais būdvardis nusako negyvo objekto reikšmę turintį pažymimąjį žodį („transporto priemonė“, „vieta“, „alus“, „mikroschema“ ir kt.) apeliuodamas į esmines daiktavardžio reikšmės savybes. Būtent tokiuose kontekstuose būdvardis įgyja OED žodyne užfiksuotą 4a tinkamumo įvardijamai funkcijai reikšmę – nepaisant šnekamosios kalbos intuicijos diktuojamo noro sieti būdvardį *incapable* su modaline gyvo agento gebėjimo savybių ar galimumo reikšme.

Nors daugelis šių pavyzdžių sudaro galimybę iš esmės nekeisti sakinio struktūros vertimo kalboje, atskirais atvejais vertėjai gali pasirinkti sukeisti vietomis pagrindinius dėmenis taip keičiant ir sakinio rūšies savybes: (19) ‚vartotojai netenka galimybės naudoti šiuos įrenginius‘ arba ‚vartotojai nebegali naudoti šių įrenginių‘; (20) ‚ir todėl jų negali naudoti neįgalūs be palydos‘. Tai atvejais, kai sakinio ir dokumento kontekstas nesudaro prielaidų dviprasmiškam originalo suvokimui, vertėjo sprendimas versti sakinį lanksčiai, literatūriškai atsitraukiant nuo originalo struktūros yra pagrįstas. Vis dėlto, negalima išleisti iš akių to, kad atskirais atvejais siekis perfrazuoti ar keisti sakinio struktūrą verčiant literatūriškai gali nutolinti vertimą nuo originalo ir taip sudaryti nepageidaujamo dviprasmiško perskaitymo galimybę. Pavyzdžiui, (19) pavyzdyje vartotojų negalėjimas pasinaudoti įrenginiais kyla iš pamatinių, neatskiriamų įrenginių fizinių savybių. Taip, laikydamasis originalo sakinio struktūros vertėjas tinkamai perteikia ir priežastinius sakinio prasmės ryšius, t. y. kadangi įrenginiai yra netinkami naudoti, jų negali naudoti vartotojai. Verčiant literatūriškai (vartotojai nebegali naudoti šių įrenginių‘ ir pan.) sakinio priežastiniai ryšiai perteikiami neaiškiai arba iškraipomi, įvardijant tik vieną galimų pasekmių (vartotojų negalėjimą naudoti įrenginius‘), bet neįvardijant priežasties, arba pasekmę pateikiant kaip priežastį. Tokių dviprasmybių ypač svarbu išvengti verčiant teisės dokumentus.

4. Išvados

Kalbose gausu iš pažiūros painių, dviprasmiškų žodžių ir sąvokų. Pavyzdžiui, nepatyrusiam vertėjui ar anglų kaip užsienio kalbos vartotojui koją gali pakišti tokios žodžių poros kaip *civic* ‚pilietiškas, miesto/miestiečių‘ – *civil* ‚civilinis, pilietinis, mandagus‘, *moral* ‚moralė; moralus, doras‘ – *morale* ‚dvasinė būklė, nusitiekimas, kovinė dvasia‘, *ingenious* ‚išmoningas, išradingas, originalus‘ – *ingenuous* ‚naivus, paprastas, negudraujantis‘ ir kt. Tokių porų ištis gausu tarp derivacijos santykyje esančių žodžių (*valuable* ‚vertingas‘ – *invaluable* ‚neįkainojamas‘), kuomet neigimo (ar kita) derivacinę morfemą turintis žodis turi darybos požiūriu neprognozuojamą reikšmę. Vertėjas, tiksliai nežinodamas ar neįsitikinęs tokio vedinio reikšme, versdamas gali nueiti klaidingu keliu.

Verčiant morfologiškai sudėtingus žodžius neįmanoma visiškai pasikliauti intuicijos diktuojama žodžio morfoliginės struktūros analize, nes derivacijoje pamatinio žodžio reikšmių perdavimas vediniui ir (spontaniški) reikšmių kitimai yra dažnai neprognozuojami.

Straipsnyje nagrinėjamas morfologijos požiūriu probleminis būdvardis *incapable* ‚negalintis, negebantis; neįmanomas, netinkamas‘. Prieinama prie išvados, kad nors iš pažiūros šis anglų k. žodis turi neigimo priešdėlį *in-* ir galūnę *-able*, neįmanoma numatyti visų šio žodžio reikšmių vadovaujantis vien jo morfologine sandara, nes šis žodis yra ne šių dienų anglų k. vedinys su neigimo priešdėliu, o skolinys iš prancūzų ir lotynų kalbų, anglų kalboje egzistuojantis jau 400 metų. Šis žodis nesietinas ir su anglų kalbos būdvardžiu *able* ‚galintis, gebantis‘; jo reikšmių negalima aiškinti apeliuojant į neigimo morfemos neturinčio būdvardžio *capable* ‚galintis, gebantis, gabus‘ reikšmes. Straipsnyje pateikiami daugelyje žodynų nepaliudyti specifinės būdvardžio *incapable* reikšmės ir vartosenos pavyzdžiai, kuriuose išryškėja anglų – lietuvių kalbų žodynuose kol kas neužfiksuotas šio būdvardžio reikšmės ‚netinkamas‘ vertimas.

Literatūra

- OALD: 2021. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. 10th edn. Oxford: Oxford University Press. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
- OED: *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press. <https://www.oed.com>
- Haspelmath, Martin and Andrea Sims. 2010. *Understanding morphology*. 2nd edn. London: Hodder Arnold.
- Hoad, Terry F. 1996. *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Marchand, Hans. 1969. *The Categories and Types of Present-day English Word-formation*. 2nd edn. München: C. H. Beck.
- Miller, D. Gary. 2012a. *External Influences on English: From its Beginnings to the Renaissance*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, D. Gary. 2012b. *Latin Suffixal Derivatives in English and Their Indo-European Ancestry*. 2nd edn., with additions and corrections. Oxford: Oxford University Press.
- Moravcsik, Edith A. 2013. *Introducing Language Typology*. New York: Cambridge University Press.
- Piesarskas, Bronislovas. 2010. *Didysis anglų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Alma littera.